

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wolność i odpowiedzialność jako kryterium podmiotowości

Author: Aleksandra Minczanowska

Citation style: Minczanowska Aleksandra. (2018). Wolność i odpowiedzialność jako kryterium podmiotowości. "Cieszyński Almanach Pedagogiczny" (Iss. 5 (2018), s. 47-53)

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Aleksandra Minczanowska

Wolność i odpowiedzialność jako kryterium podmiotowości

Podmiotowość jest niewątpliwie jednym z najistotniejszych pól problemowych we współczesnej pedagogice. Problem podmiotowości jest na gruncie pedagogiki rozpatrywany w kilku aspektach. O podmiotowości mówi się w perspektywie aksjologicznej i bezpośrednio z nią związanej – teleologicznej. Niekiedy traktuje się ją jako cel edukacji¹, do którego powinno się dążyć w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Sprowadza się to do świadomego kształtowania orientacji podmiotowej, i – co za tym idzie – poczucia sprawstwa u dzieci i młodzieży². Innym razem podmiotowość traktuje się jako wartość organizującą wysiłki pedagogów, aby ją realizować w praktyce. Podmiotowość występuje więc także w ontologii procesu wychowania. Dwie jego strony: wychowawcę i wychowanca ujmuje się raz jako podmiot, a raz jako przedmiot oddziaływań. Podmiotowość staje się przez to coraz lepiej uświadomioną koniecznością, wynikającą z nowych zadań i wyzwań stojących przed edukacją.

Podmiotowość wychowanca jako cel i jako droga prowadząca do celu wychowawczego, a przede wszystkim jako jedna z najważniejszych wartości człowieka, nie stanowi już współcześnie alternatywy wobec równie cennych wartości, wręcz przeciwnie: pociąga za sobą konieczność zwrócenia uwagi na kolejne istotne wartości w wychowaniu, takie jak wolność i odpowiedzialność.

Najprościej podmiotowość określana jest jako aktywna relacja człowieka z otaczającą rzeczywistością i możliwość wpływu na ową rzeczywistość. W tym znaczeniu na podmiotowość składają się: działalność podmiotowa jednostki, świadomość obiektywnej sytuacji i własnej odrębności. Podmiotowość jest zatem aktywnym, celowym i świadomym uczestnictwem w rzeczywistości.

By móc respektować i traktować jako wartość czyjąś podmiotowość trzeba przede wszystkim ją znać. Niezbędna okazuje się umiejętność dostrzegania zmian, jakie u danej osoby zachodzą, a ponadto wczuwania się w aktualną sy-

---

¹ J. GÓRNIOWICZ: *Kategorie pedagogiczne*. Olsztyn 2001, s. 40.

² A. GURYCKA (red.): *Podmiotowość w doświadczeniach dzieci i młodzieży*. Warszawa 1989, s. 17.

tuację, tak jak ją ta osoba przeżywa. Wychowawca powinien umieć wczuć się w przeżycia wychowanków, aby lepiej i skuteczniej móc pomagać dzieciom, którym ta pomoc jest bardzo potrzebna.

Wartość podmiotowości ma szczególny charakter. [...] Wystarczy dostrzec podmiotowość jako wartość, aby chcieć ją chronić i jej służyć – podobnie jak wystarczy, będąc głodnym dostrzec chleb, by chcieć go spożyć. Gdyby głodni ludzie nie chcieli jeść chleba, to moglibyśmy się domyślać, że widocznie nie znają jego walorów odżywczych i smakowych, albo obawiają się, że jest zatruty. Analogicznie może być tak, że ludzie, znając podmiotowość, nie widzą jej jako wartości albo boją się jej jako zagrożenia³.

Uznanie podmiotowości drugiego człowieka jest zatem czymś nieodzownym. Kiedy bowiem używamy słowa „osoba”, to mamy na myśli coś nieokreślonego i niezgłębionego, coś, co wiąże się z tajemnicą bytu, czyli świata samego w sobie. Liczenie się z tą tajemniczością jest zarazem liczeniem się z drugim człowiekiem. Ulega tu zatem likwidacji podział na podmiot i przedmiot, gdyż doświadczenie zawsze dotyczy doświadczenia świata. Jeśli nawet dotyczy ono tego, co się dzieje w moim organizmie, to doświadczamy także świata, do którego należy nasz organizm (np. poprzez ból odczuwamy także przedmiot); nie pustego doświadczenia. Człowiek jest podmiotem doświadczającym, a nie podlegającym doświadczeniu. Podmiot ujawnia się tylko doświadczając świata, podobnie jak świat jawi się tylko jako jego doświadczenie⁴. Wychowanie powinno zatem się liczyć z osobą jako wartością, stwarzać warunki do jej samorealizacji, do podporządkowania empirycznej rzeczywistości osobowym wartościom jednostki. W relacjach wychowawcy z dzieckiem potrzebna jest bezwarunkowa akceptacja podmiotu jako osoby oraz rezygnacja z oddziaływania celowościowego. Szczególnym warunkiem wstępnym bycia z wychowankiem jest dostrzeżenie w nim istoty, która naprawdę sama chce żyć prawdziwie, pełniej i sensowniej. Bycie z wychowankiem to nic innego, jak:

- bycie jak gdyby w jego świecie, w jego doświadczeniu tego świata,
- traktowanie jego świata jako tak samo ważnego, jak świata doświadczanego przez wychowawcę,
- traktowanie wszelkiego domniemania jego świata i wszelkich wyjaśnień jego życia jako tylko domysłów wychowawcy, które powinien on przedłożyć wychowankowi jako jedynie kompetentnemu podmiotowi,
- troska o uporządkowanie i zrozumienie jego doświadczenia przez niego samego z punktu widzenia jego własnych wartości,
- rezygnacja ze złudzenia, że uda się kiedykolwiek poznać świat doświadczeń dziecka w całej pełni⁵.

³ S. RUCIŃSKI: *Podmiotowość z punktu widzenia pedagoga* (nadbitka nie opublikowanego referatu). Warszawa 1992, s. 21.

⁴ B. ŚLIWERSKI: *Wprowadzenie w życie wartościowe*. „Edukacja i Dialog” 2000, nr 3.

⁵ Ibidem.

Wychowanie powinno się liczyć z osobą jako wartością, umożliwiać jej pełną samorealizację, używać wszystkich jej sił społecznie i biologicznie uformowanych dla jej wyrażenia się w świecie, a może dla spełnienia w nim powołania. Człowiek może jednak pracować, tworzyć tylko wtedy, gdy jest wolny. Wolność określa się jako prawo do samookreślenia się. Realizacja wolności w procesie edukacyjnym staje się możliwa wtedy i tylko wtedy, kiedy celem pracy szkoły jest wspieranie, wyzwalamie uczniowskich aktywnych sił, zainteresowań, dążeń, inicjatywy, rozumienia, umiejętności, możliwości, krytycyzmu, autentyczności, spontaniczności, wrażliwości, tolerancji, odpowiedzialności za siebie i swoje postępowanie, wzrostu, rozwoju i samorealizacji⁶. Wolność jako wartość staje się tu czynnikiem stymulującym rozwój jednostki.

Wolność dziecka powinna być rozumnie chroniona ze względu na brak doświadczenia i rozumienia tego, co jest korzystne dla rozwoju osobowości. Dziecko musi zrozumieć, że prawdziwa wolność wiąże się z odpowiedzialnością, a uprawnienia z obowiązkami. Ma nauczyć się stawiania sobie wysokich wymagań. Przy pomocy wychowawcy dziecko ma poznać świat, a także własną rolę w tym świecie. Wychowawca traktuje dziecko podmiotowo wtedy, gdy nie zmusza go, nie łapie na błędach, nie straszy, nie zniechęca, nie poniża, nie kpi z nieporadności dziecka, nie wymaga od wychowanka więcej niż może on zrobić (ale też nie wymaga zbyt mało), nie ponagla, nie lekceważy problemów przeżywanych przez wychowanków. Wychowawca ma przyjąć rolę doradcy i przewodnika wychowanka w dążeniu do realizacji zadań.

Z prawem do wolności wiąże się odpowiedzialność za siebie, swoje postępowanie i za innych. Pojęcie „odpowiedzialność” wywodzi się z dziedziny prawa rzymskiego. W łacinie słowo *respondere* oznacza – odpowiadać, odpisać, ręczyć, bronić się przed sądem. Korzenie tego słowa tkwią w takich pojęciach, jak odzew, reakcja, odpowiedź.

K. Sośnicki wyróżnia trzy rodzaje odpowiedzialności: fizyczną, psychologiczną i moralną. Odpowiedzialność fizyczna to odpowiedzialność za wykonanie czynu, odpowiedzialność psychologiczna występuje wówczas, gdy negatywne działanie wpływa z cech charakteru jednostki, odpowiedzialność moralna dotyczy zaś sytuacji potencjalnych, a nie fizycznych, realnych. Człowiek czuje się odpowiedzialny już za pomyślenie, wyobrażenie jakiegoś stanu rzeczy⁷.

Problem odpowiedzialności moralnej nierozzerwalnie łączy się z pedagogiką humanistyczną⁸, to jest taką teorią, metodyką i praktykami edukacyjnymi, które służą maksymalizowaniu rozwoju jednostki ponad wyznaczone granice i zastane konwencje, role i doktryny, służą podnoszeniu kompetencji współdziałania

⁶ W. PUŚLECKI: *Kształcenie wyzwalamie w edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków 1996, s. 13.

⁷ K. SOŚNICKI: *Teoria środków wychowania*. Warszawa 1973, s. 83–85.

⁸ J. PARAŃSKI: *Poczucie odpowiedzialności moralnej u młodzieży jako aspekt jej podmiotowości*. W: *Wybrane aspekty podmiotowości w wychowaniu*. Red. M. NOWICKA-KOZIOŁ. Warszawa 1999.

i komunikowania się ludzi w imię zbiorowej i jednostkowej podmiotowości⁹. Centralnym aspektem podmiotowości w ujęciu pedagogicznym jest sprawczość, czyli przyczynowość osobista i jej poczucie. Do pozostałych aspektów podmiotowości należy zaliczyć wolność wyboru, partnerskie, autentyczne kontakty interpersonalne oraz odpowiedzialność moralną, której jednym z warunków jest aktywność pojmowana jako wolność i możliwość wyboru. Zatem centralny aspekt podmiotowości, jakim jest poczucie podmiotowości, implikuje poczucie odpowiedzialności moralnej. Ograniczenie inicjatywy i spontaniczności, możliwości dokonywania wyborów, świadomego planowania własnej aktywności jest poważnym zagrożeniem dla poczucia wolności i sprawstwa, a w następstwie również dla poczucia odpowiedzialności moralnej. Jest to szczególnie niebezpieczne w okresie intensywnego rozwoju młodego człowieka i może doprowadzić do zaburzeń w formowaniu się odporności psychicznej i zdolności do autonomicznego działania moralnego. W efekcie może wykształcić się u dorastającego człowieka tzw. „wyuczona bezradność”, wyrażająca się m.in. zanikiem inicjatywy, obniżeniem zdolności uczenia się w sytuacjach nowych, depresją.

Respektowanie poczucia podmiotowości wychowanka procentuje wzrostem poczucia zobowiązania, co oznacza, że jeżeli młody człowiek podejmuje określone działania z własnego wyboru, to fakt ten zobowiązuje go niejako do kontynuacji i podtrzymania tego zachowania w przyszłości. Jednocześnie zwiększa się poczucie odpowiedzialności za własne działania. Świadomy wybór oraz rosnące poczucie wolności w podejmowaniu decyzji zwiększa autonomię regulacyjną jednostki, co świadczy zarazem o wzmocnieniu wewnętrznych sygnałów sterujących (własne normy, wartości, postawy). Opisany skrótowo schemat to nic innego jak wyzwolenie procesu samowychowania – warunek i miernik procesu wychowawczego.

Przygotowywanie młodego człowieka do autonomicznego kierowania swoim życiem, do tworzenia różnych form aktywności oraz wyposażenie go w umiejętność dokonywania wyboru w złożonych sytuacjach, w umiejętność podejmowania odpowiedzialnych decyzji jest możliwe dzięki dwóm zasadniczym mechanizmom rozwojowym. Pierwszy z nich – to dynamizowanie i autonomizowanie systemów wartości, czyli przekształcanie wartości w cele osobowe; drugi – to wizja życia w kategoriach celów-zadań pośrednich, podporządkowanych celowi autotelicznemu, czyli wytworzeniu własnych programów działań. Im większa moc regulacyjna wartości oraz im bardziej długofalowe programy działań, tym większa autonomia wewnętrzna, większe poczucie zobowiązania i odpowiedzialności za swe życie.

Zakres rozważań dotyczący pojęcia „odpowiedzialności” jest niezwykle szeroki, o czym świadczy wielość znaczeń i różnorodność koncepcji. Można mówić

---

⁹ Z. KWIECIŃSKI: *O edukację i pedagogikę radykalnie humanistyczną*. W: *Alternatywna pedagogika humanistyczna*. Red. B. SUCHODOLSKI. Warszawa 1990.

o odpowiedzialności w kontekście społecznym, prawnym, psychologicznym, filozoficznym, socjologicznym.

W kontekście etycznym najbardziej odpowiednią i trafną jest koncepcja odpowiedzialności moralnej w ujęciu podmiotowym¹⁰, zaproponowana przez Marię Nowicką-Kozioł. Konstytuuje ona odpowiedzialność jako cechę człowieczeństwa, wyróżnik bytu ludzkiego i każe ją rozumieć jako dyspozycję ludzką do określonego działania i wartościowania. Zgodnie z tą ideą podstawą odpowiedzialności moralnej jest świadomość, wolność psychologiczna i możliwość wyboru¹¹. Świadomość, czyli bezpośrednie przeżycie działania pochodzącego z wolnego wyboru, daje poczucie własności czynu i robi z niego teren odpowiedzialności podmiotowej. Podmiot, świadomy swego działania, uobecnia się w swoim czynie, jest z nim zjednoczony, a zarazem stoi ponad czynem, panuje nad nim i uświadamia sobie możliwe jego konsekwencje. Warunkiem świadomego, podmiotowego działania jest zatem zdolność kierowania sobą i decydowania o sobie. Dodać należy, że w optyce personalistycznej świadomość moralna, czyli inaczej sumienie, jest czynnikiem, w oparciu o który dokonuje się oceny jakości moralnej czynu. Tak więc sąd sumienia odgrywa rolę najbliższej normy działania. Zatem odpowiedzialność moralna opisuje relację pomiędzy podmiotem działania a moralną powinnością, rozpoznawaną w świetle normy, czyli sumienia, w którym wykrystalizował się system zinternalizowanych wcześniej wartości moralnych.

Drugim czynnikiem warunkującym odpowiedzialność moralną jest wolność psychologiczna i jej poczucie. Zagadnienie to łączy się ściśle z pojęciem wolnej woli, która w historii filozofii była różnie definiowana i wyjaśniana, zależnie od przyjętych założeń filozoficznych (determinizmu bądź indeterminizmu). W analizowanej koncepcji istotą wolnej woli jest aktywność i autodeterminizm, co oznacza, że istniejący w płaszczyźnie świadomej, zinterioryzowany świat wartości moralnych zmusza podmiot do ciągłego wyboru, dynamizując jednocześnie siły zdolne przeciwstawić się wszelkim pozapodmiotowym determinantom i przymusom. Ów wybór potwierdza każdorazowo autonomię i własną zasadę podmiotu jako istoty wolnej oraz stanowi korzeń jego moralnej odpowiedzialności. Wolny, osobowy wybór – mocą którego człowiek decyduje się na określone działanie bądź z niego rezygnuje – jest naturalną implikacją poczucia wolności i stanowi (w omawianej koncepcji) trzeci warunek pojawienia się poczucia odpowiedzialności moralnej.

Ukształtowaną w strukturze podmiotu sieć czy też system wartości można uznać za zagadnienie kluczowe w rozważaniach nad odpowiedzialnością moralną. Wewnętrzny świat wartości definiuje wolność osobistą jednostki, określa jej

¹⁰ J. PARAŃSKI: *Poczucie odpowiedzialności moralnej...*

¹¹ M. NOWICKA-KOZIOŁ: *Ontologiczny i antyczny sens odpowiedzialności moralnej a pedagogika humanistyczna*. „Edukacja” 1987, nr 2.

świadomy wybór; nadaje jednostce jej niepowtarzalny, odrębny, indywidualny charakter, czyli kształtuje jej poczucie tożsamości. Ważne jest, aby w procesie krystalizacji systemu wartości istniała równowaga pomiędzy mechanizmami socjalizacyjnymi (czyli narzucającymi istniejące normy i wzorce) a identyfikacją z oferowanymi przez społeczeństwo wzorcami i wartościami. Identyfikacja z określonymi wartościami i ukształtowane w oparciu o nią poczucie tożsamości indywidualnej i społecznej stymulują rozwój postaw odpowiedzialności. W kontekście społecznym znaczącą rolę w rozwoju poczucia odpowiedzialności odgrywa umiejętność utożsamiania się z innym człowiekiem i jego sytuacją oraz identyfikacja z pełnionymi rolami społecznymi¹².

Aby umożliwić rozwój ludzi, trzeba kształtować osobowości wolne i zintegrowane, posiadające inicjatywę, zdolne do działań twórczych i odpowiedzialnych. Należy nauczyć każdego, by stał się sobą, był za siebie odpowiedzialny, będąc również odpowiedzialnym za innych. Szkoła musi więc odkrywać uzdolnienia wychowanka, rozwijać jego aktywność, uczyć go nadawania sensu doświadczeniu, rozumienia spraw konkretnych i budzić chęć do poszukiwań¹³. Słusznie napisała Antonina Gurycka, że nic nie może nas jako ludzi zwolnić od odpowiedzialności za siebie. To my – ludzie – musimy wybierać, decydować, wartościować, oceniać, ponosić konsekwencje własnych działań. I to jest właśnie to, co nazywamy przyczynowością osobistą, która stanowi podstawowe kryterium podmiotowości¹⁴.

Niezbędne jest przekonanie wychowanków, że najważniejsze jest to, co stworzą dla siebie i dla innych w toku indywidualnego procesu samorealizacji¹⁵, gdyż każde dziecko rozwija się według swojego własnego programu rozwoju.

¹² J. PARAŃSKI: *Poczucie odpowiedzialności moralnej...*

¹³ H. WINNICKA: *Wychowywać do zmian i współdziałania*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1992, nr 1.

¹⁴ A. GURYCKA (red.): *Podmiotowość w doświadczeniach dzieci i młodzieży...*

¹⁵ H. WINNICKA: *Wychowywać do zmian...*

Aleksandra Minczanowska

Freedom and Responsibility as a Criterion of Subjectivity

Summary

The article entitled “Freedom and Responsibility as a Criterion of Subjectivity” revolves around values significant for education: subjectivity, freedom and responsibility. Each of them is characterized in the article. For instance, subjectivity of a pupil is, simultaneously, a goal and a way leading to an educational goal. Through the lens of subjectivity one ought to look at subsequent values significant for education: freedom and responsibility. Psychological freedom is a fac-

tor conditioning the occurrence of moral responsibility. Responsibility, on the other hand, may be analyzed in three aspects as a physical, psychological and moral responsibility. A condition for an informed, subjective action is the ability to manage and to make decisions about oneself.

Key words: subjectivity, freedom, responsibility

Aleksandra Minczanowska

Freiheit und Verantwortung als Subjektivitätskriterien

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag betrifft die für die Erziehung relevanten Werte: Subjektivität, Freiheit und Verantwortung, die hier geschildert werden. Die Subjektivität eines Schülers stellt gleichzeitig das Erziehungsziel und den dazu führenden Weg dar. Unter dem Gesichtspunkt der Subjektivität sollten übrige für Erziehung wichtige Werte: Freiheit und Verantwortung wahrgenommen werden. Psychologische Freiheit ist ein die moralische Verantwortung bedingender Faktor. Die Verantwortung dagegen kann von drei Standpunkten und nämlich als physische, psychologische und moralische Verantwortung betrachtet werden. Eine unerlässliche Bedingung für bewusste subjektive Aktivität ist die Fähigkeit, sein eigenes Leben zu meistern und über sich selbst zu entscheiden.

Schlüsselwörter: Subjektivität, Freiheit, Verantwortung